

## **ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

- як правило, не передбачає проміжних виплат (відсотків, дивідендів) та ін

На даний момент існує ряд передумов, які можуть прискорити зростання венчурних інвестицій в Україні в найближчі роки: поліпшення інвестиційного клімату; наявність великої науково-технічного та технологічного потенціалу, а також конкретних розробок і проєктів, готових до реалізації; зростання добробуту населення країни; скорочення можливостей для спекулятивного нарощування капіталу та ін

До факторів, що стримує розвиток венчурного бізнесу в нашій країні, слід віднести: нерозвиненість і низьку ємність фондового ринку, внаслідок чого утруднений традиційний спосіб виходу інвесторів з проєктів; дефіцит професійних менеджерів, здатних розкрити комерційний потенціал науково-технічних розробок, розробити проєкт за міжнародними стандартами і залучити ризиковий капітал; низький купівельний попит на високотехнологічні продукти всередині країни; невисока ліквідність венчурного капіталу; відсутність державної підтримки (надання пільг, захисту інтелектуальної власності тощо).

**Висновки.** На сьогоднішній день нерозвиненість венчурної індустрії в Україні обумовлена слабкою законодавчою базою, недосконалим фондовим ринком, непрозорістю фінансової діяльності компаній, відсутністю гарантій для інвестора, відсутність фахівців з управління венчурними фондами, відсутність податкових пільг для венчурних інвестицій. Успішний досвід розвитку системи і механізму венчурного інвестування, апробований в інших країнах, безумовно, може бути і повинен бути використаний Україною, однак тут слід враховувати і ті конкретні практичні приклади, коли досвід США, будучи перенесений в чистому вигляді, без зміни навколишнього його інфраструктури, правового середовища і т.п. у західноєвропейських країнах, опинявся невдалим і не давав потрібного економічного ефекту. Іншими словами, необхідно не просто переймати зарубіжний досвід побудови системи та розвитку механізму венчурного інвестування, а обов'язково адаптувати його до національних особливостей у правовій області (так, наприклад, суттєві відмінності в правових системах України та США взагалі не дозволяють використовувати окремі елементи американського механізму венчурного інвестування в Україні), готувати необхідну інфраструктуру, включаючи інституційну і т.п.

Створення сприятливого інвестиційного клімату, удосконалення законодавчої бази буде сприяти зростанню обсягів венчурного фінансування української економіки і можна внести рекомендації з внесення пропозицій щодо поліпшення податкового регулювання венчурних фондів - у визначенні податкової бази по податку на прибуток для венчурних фондів, що не відносяться до майнових комплексів, який формується на підставі спеціального договору; у встановленні спеціального режиму оподаткування виплат по заробітній платі в компаніях, які професійно займаються управлінням венчурними фондами; в розробці податкових стимулів для промислових корпорацій, які вкладають кошти у венчурні фонди, які здійснюють інвестиції за основним профілем діяльності промислових корпорацій; податкових пільг і преференцій для малих і середніх підприємств - з ПДВ при реалізації нових видів продукції; по страхових внесках для малих і середніх інноваційних підприємств; з податку на майно організації відносно нового обладнання, що використовується у виробництві наукомістких видів продукції; пільги щодо земельного податку для наукових організацій та інноваційних підприємств; звільнення від обкладення податком на прибуток доходів від операцій з реалізації виключних прав; додаткові преференції для інноваційних підприємств при постановці на облік та щорічному обліку інтелектуальної власності, яка є базисом інновацій; субсидії на сплату відсотків за банківськими кредитами, спрямованих на придбання нового технологічного обладнання та створення сучасних виробничих потужностей.

### **СПИСОК ДЖЕРЕЛ:**

1. Арестархов О. Венчурные фонды в Украине: чем занимаются, чего хотят / О. Арестархов // Бизнес. – 2003. – № 46 (565). – С. 33–42.
2. Баранецкий И.О. Особенности та перспективи розвитку венчурного підприємництва в Україні / І.О. Баранецкий // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 4. – С. 46–53.
3. Варфоломеева В.О. Венчурний бізнес у сфері малого інноваційного підприємництва і форми його забезпечення / В.О. Варфоломеева // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 12. – С. 121–128.
4. Коптівиши В. Інноваційні процеси та венчурне фінансування / В. Коптівиши, В. Солодів, О. Левін // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.novekolo.info/ua/news/publications/?m=publications&c=view&t=rec&id=1034>
5. Коршунова І.В. Фінансове забезпечення венчурного інвестування в регіоні. / І.В. Коршунова // Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Vcndtu/2009\\_38/35.htm](http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2009_38/35.htm).
6. Цихан Т.В. Роль венчурної індустрії в формуванні національної інноваційної системи / Т.В. Цихан // Теорія і практика управління. – № 11. – 2004. С. 45–49.
7. Шевцов А. Розвиток венчурного підприємництва в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання. / А. Шевцов, Р. Бондарчук, О. Гриненко // – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/6.htm>.

## **ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВДРУЖНОСТІ**

**Карпухно І.О.**, к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії Донецького національного університету

### **Карпухно І.О. Проблеми інтеграції України з країнами Чорноморської економічної співдружності**

У статті досліджуються основні проблеми інтеграції та тенденції взаємодії України з країнами Чорноморської економічної співдружності (ЧЕС). Розглянуто особливості участі України в іншій міжнародній економічній організації субрегіонального характеру - Співдружності Незалежних Держав. Аналізуються специфіка та особливості зовнішньої політики України щодо розвитку інтеграційних процесів. Приділено увагу таким категоріям, як економічний взаємозв'язок, економічна взаємодія та економічна взаємозалежність. Проаналізовано динаміку зовнішньої торгівлі України та динаміку сальдо зовнішньоторговельного балансу України. У зв'язку з питаннями інтеграції України в міжнародні об'єднання проаналізовано географічну структуру зовнішньої торгівлі України і виділено найбільш впливових економічних агентів. Економічна інтеграція є одним із факторів, що впливає на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі країни. Розглянуто особливості та перспективи розширення співробітництва України з країнами ЧЕС в соціально-економічній сфері. Одним з важливих напрямів виділено зміцнення координації й співробітництва країн ЧЕС в енергетичній області.

**Ключові слова:** інтеграція, співдружність, міжнародне об'єднання, зовнішня торгівля, зовнішньоторговельний баланс, економічний взаємозв'язок, економічна взаємодія, економічна взаємозалежність

### **Карпухно І.А. Проблемы интеграции Украины со странами Черноморского экономического содружества**

В статье исследуются основные проблемы интеграции и тенденции взаимодействия Украины со странами Черноморского экономического содружества (ЧЭС). Рассмотрены особенности участия Украины в другой международной экономической организации субрегионального характера - Содружества Независимых Государств. Анализируется специфика и особенности внешней политики Украины относительно развития интеграционных процессов. Уделено внимание таким категориям, как экономическая взаимосвязь, экономическое взаимодействие и экономическая взаимозависимость. Проанализировано динамику внешней торговли Украины и динамику сальдо внешнеторгового баланса Украины. В связи с вопросами интеграции Украины в международные объединения проанализирована географическая структура внешней торговли Украины и выделено наиболее влияющие экономические агенты. Экономическая интеграция является одним из факторов, влияющим на динамику и структуру внешней торговли страны. Рассмотрены особенности и перспективы расширения

## **ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

сотрудничества Украины со странами ЧЕС в социально-экономической сфере. Одним из важных направлений выделено укрепление координации и сотрудничества стран ЧЕС в энергетической области.

**Ключевые слова:** интеграция, сотрудничество, международное объединение, внешняя торговля, внешнеторговый баланс, экономическая взаимосвязь, экономическое взаимодействие, экономическая взаимозависимость

### **Karpukhno I. Problems of integration of Ukraine with the countries of Black Sea Economic Cooperation**

The main problems of integration and a tendency of interaction of Ukraine with the countries of Black Sea Economic Cooperation (BSEC) are investigated in this article. Features of participation of Ukraine in other international economic organization of subregional character - the Commonwealths of Independent States are considered. Specifics and features of foreign policy of Ukraine concerning development of integration processes are analyzed. The attention to such categories, as economic interrelation, economic interaction and economic interdependence is paid. The dynamics of foreign trade of Ukraine and dynamics of the foreign trade balance of Ukraine are analyzed. Due to the questions of integration of Ukraine in the international associations the geographical structure of foreign trade of Ukraine is analyzed and the most influential economic agents are allocated. The economic integration is one of the factors, which influence dynamics and structure of foreign trade of the country. Features and prospects of expansion of cooperation of Ukraine with BSEC countries in the social and economic sphere are considered. Strengthening of coordination and cooperation of the countries of BSEC in power area is allocated like one of the important directions.

**Keywords:** integration, commonwealth, international association, foreign trade, foreign trade balance, economic interrelation, economic interaction, economic interdependence

**Постановка проблеми.** Історичне співіснування України з її країнами-сусідами породило стійкі господарські зв'язки між ними. Розпад СРСР привів до раптового розриву багатьох таких зв'язків, що негативно вплинуло на економічний розвиток господарств цих країн. Проте не виникло сумнівів щодо необхідності інтеграції України в світове господарство та розвитку її міжнародних зв'язків. Розвиток інтеграційних процесів взагалі є важливою характеристикою сучасного світового господарства. Країни вступають в різного типу об'єднання або співдружності, оскільки отримують певні вигоди, економічна інтеграція створює умови для прискорення інтернаціоналізації виробництва країн-учасниць, вирівнювання їх основних соціально-економічних параметрів. У світовому господарстві відбуваються тісне наближення національних економік з метою поглиблення інтеграційних зв'язків і проведення взаємоузгодженої зовнішньоекономічної політики.

Вектори інтеграції України в світове господарство є різноманітними. Якщо в перші роки незалежності основне місце займало членство в СНД, то друге місце зайняла інтеграція до Чорноморської економічної співдружності. Сьогодні актуальною темою є вибір України – приєднання до Митного союзу з Російською Федерацією, Білорусією та Казахстаном, як здійснення кроку до ЄврАзЕС, або європейська інтеграція.

**Аналіз останніх досягнень і публікацій.** Проблеми інтеграції та взаємодії України з іншими країнами розглядалися багатьма вченими-економістами: Ганущак-Єфіменко Л.М. [1], Грищенко І.М., Гончаров Ю.В.[2], Десяєва Л.М.[3], Короткова Д.О.[4], Онищенко В.П. [5], Пенська І.О. [6], Резнікова Н.В.[7], Саттарова С. [8], Смирнов І.Г. [9], Чугаєнко Ю.О. [10], Хвесик М.А.[11] та ін.

Ведеться багато дискусій щодо приєднання України до різних інтеграційних «центрів», щодо визначення Україною можливої інтеграційної стратегії. Багато економістів та політичних діячів розглядають позитивні та негативні наслідки цих процесів. Залишається відкритим питання, куди спрямувати Україні вектор своєї інтеграції.

**Метою** даної статті є дослідження основних проблем щодо взаємодії, інтеграції та розширення співробітництва України з країнами ЧЕС в соціально-економічній сфері.

**Основні результати дослідження.** Одна з провідних тенденцій інтернаціоналізації та розвитку сучасного світового господарства проявляється в створенні великих зон впливу тієї або іншої держави або групи найбільш розвинених країн. Ці країни та групи держав стають своєрідними інтеграційними центрами, навколо яких групуються інші держави. Інтернаціоналізація виробництва має певні економічні вигоди, оскільки сприяє ефективному використанню ресурсів різних країн і дає економію на масштабі. Інтернаціоналізація відбувається на загальносвітовому і на регіональному рівнях та може проходити по-різному. По-перше, між країнами встановлюються стійкі економічні зв'язки за принципом взаємодоповнення. При цьому кожна країна спеціалізується на розвитку певних галузей для того, щоб значною мірою продавати продукцію цих галузей іншим країнам, а потім за валютний виторг придбати ті товари, на яких спеціалізуються інші країни. З одного боку, це вигідно країнам, що взаємодіють, проте, з іншого боку, їх економіка розвивається односторонньо та сильно залежить від світового ринку. По-друге, більш високий рівень інтернаціоналізації припускає вирівнювання економічних параметрів країн-учасниць. Для регулювання цього процесу створюються спеціальні наднаціональні економічні організації, які перехоплюють частину економічного суверенітету в національних держав. З більш відчутним ефектом подібна інтернаціоналізація відбувається не на світовому, а на регіональному рівні у вигляді створення інтеграційних союзів різних груп країн. У регіональній інтеграції окрім економічних є і політичні причини. Зміцнення економічних відносин між певними країнами, зрощування національних економік дозволяє проводити взаємоузгоджену політику у відношенні інших країн. Формування інтеграційних угруповань стало однією з мирних форм сучасного геополітичного суперництва.

Проте за умов інтеграції та глобалізації актуалізується проблема економічної залежності країн. Теорія залежності, що виникла у 50-ті рр. ХХ ст., висвітлює існуючі диспропорції світового розвитку як наслідок несприятливих умов торгівлі між індустріально розвинутими країнами та іншими. Потенціал найбідніших країн використовувався у сировинній площині, перевищення ціни імпорту над експортом фактично унеможливило зростання економік цих країн. Багаті країни не лише борються за частку глобального ринку, а й іноді допомагають залежним країнам, щоб підсилити їх власні позиції у цій боротьбі за глобальний ринок [7, С. 39]. Для того, щоб розглянути категорію залежності, слід розділити такі поняття, як економічний взаємозв'язок, економічна взаємодія і економічна взаємозалежність.

Економічна взаємодія – форма взаємовигідного або вимушеного співробітництва, що реалізується здебільшого через торговельні канали. Не має жорстких ustalених вимог і дає змогу суб'єктам взаємодії реалізовувати аналогічні інтереси за рахунок заміни одних учасників на інших навіть у короткостроковій перспективі.

Економічний взаємозв'язок – це ситуація, за якої окрема держава зазнає впливу зворотного зв'язку результатів своєї власної політики щодо інших країн або регіонів світу. Характер взаємозв'язку не є граничним і може змінюватися в середньо та довгостроковій перспективі без нанесення істотних втрат його учасникам.

Економічна взаємозалежність – стан взаємної відповідальності, нерозривності економічних процесів, що протікають між учасниками взаємодії, яка характеризується більш високим рівнем інституційного оформлення. Зачіпає інтереси не лише суб'єктів господарювання, держав, але й націй. Найчастіше виступає проявом посилення інтеграційних процесів та наслідком глобалізації.

Держави проходять різні стадії: економічна взаємодія, економічний взаємозв'язок, економічна взаємозалежність.

Зовнішню політику України визначає Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» (2010р.), де Україна декларується як європейська позаблокова держава, яка здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур.

За даними Секретаріату Всесвітньої торговельної організації у світі зареєстровано 214 регіональних торговельних угод інтеграційного характеру. Найбільшими й активними діючими інтеграційними блоками є Європейський союз (ЄС), Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА) і організація «Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво» (АТЕС).

Таке міжнародне економічне об'єднання як Чорноморська економічна співдружність (ЧЕС) фактично почало функціонувати з 1992 р., зараз у її складі - 12 країн-учасниць: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Туреччина, Україна. На саміті в м. Ялті у 1998 р. був підписаний Статут Організації Чорноморського Економічного Співробітництва. Країни-учасниці ЧЕС здійснюють співробітництво в багатьох областях: торгівлі, промисловості, транспорту, зв'язку, науки та техніки, енергетики, видобутку й переробки мінеральної сировини, у сфері сільського господарства, туризму й екології та ін.

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РАЗВИТТЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ  
ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

Основними стовпами ЧЕС є наступні:

- створення режиму вільного руху товарів, послуг, капіталів, що стимулюватиме економічні контакти, розширить рамки виробничої кооперації та спільних інвестицій у сферах взаємних інтересів;
- формування інфраструктури бізнесу - мережі банків і ділових центрів для фінансування й інформаційної підтримки державних і приватних інвестицій в інфраструктурні проекти;
- спорудження спільними зусиллями об'єктів інфраструктури на транспорті - створення нових транспортних комунікацій, перехід на сучасні транспортно-навантажувальні і складські технології; створення транспортних коридорів;
- організація поромного повідомлення між портами Чорного моря; створення транспортно-експедиторських фірм по обслуговуванню в ЧЕС;
- забезпечення координації й завантаження судноремонтних заводів з метою здійснення ремонту судів країн ЧЕС;
- розвиток транспортно-експедиторського співробітництва в області автотранспорту, створення необхідної інфраструктури; розширення залізничного сполучення між країнами ЧЕС; включаючи будівництво залізничних вокзалів; розвиток портового господарства; налагодження авіаційного повідомлення між головними центрами країн ЧЕС;
- комплексне використання й охорона ресурсів Чорного моря - біологічних, мінеральних, водних, у тому числі в області морського рибальства й риборозведення;
- співробітництво в розвитку паливно-сировинної бази регіону щодо раціонального використання енергії, у тому числі спільне фінансування енергетичних об'єктів, будівництво газо- і нафтопроводів, модернізація нафтопереробних підприємств, будівництво терміналів на березі Чорного моря щодо приймання нафти й газу, введення в дію нових і реконструкції діючих вугільних підприємств із впровадженням нового покоління гірських машин, розвиток використання нетрадиційних джерел енергії;
- співробітництво в технічному переозброєнні металургійних підприємств країн ЧЕС, впровадженні нових потужностей, у тому числі використанні нового покоління машин безперервного розливання сталі; комп'ютеризація й автоматизація виробничих процесів з метою поліпшення екології й умов праці металургів та захисту водного й повітряного басейнів;
- розвиток співробітництва в агропромисловому комплексі країн ЧЕС, у тому числі шляхом виробництва техніки для оснащення фермерських господарств; вирощування твердих сортів пшениці, сої, бобів, соняшника;
- співробітництво в розвитку харчової й переробної промисловості шляхом створення спільних підприємств для випуску таропакувальних матеріалів, продуктів дитячого харчування; технічне переоснащення тютюнової, кондитерської й масложирової галузі й організація серійного виробництва технологічного обладнання для цих галузей, включаючи виробництво запасних частин до нього, засобів механізації й автоматизації;
- участь у конверсії оборонної промисловості;
- розвиток сучасної системи телекомунікації, включаючи забезпечення надійного телефонного зв'язку між країнами Причорномор'я; реалізація проекту по будівництву оптико-волоконної лінії зв'язку між Туреччиною, Болгарією, Румунією й Україною;
- кооперації в розвитку уніфікованої митної системи країн регіонів; створення розрахунків і можливої наступної організації Чорноморського платіжного союзу;
- співробітництво країн Причорномор'я в розвитку процесів приватизації, підприємництва, зміцнення малого й середнього бізнесу.

Основними напрямками діяльності ЧЕС в економічній сфері є розвиток багатобічного співробітництва в погоджених областях; розширення диверсифікованості співробітництва; поліпшення умов для підприємницької діяльності й стимулювання індивідуальних і колективних ініціатив підприємств і фірм; сприяння розвитку підприємництва шляхом стимулювання співробітництва між малими й середніми підприємствами, інвесторами, підприємцями й промисловцями. Крім того, проводиться робота з розширення та поглиблення співробітництва в сфері банків і фінансів, з питань усунення подвійного оподаткування, захисту інвестицій, передачі статистичних даних і економічної інформації. Утворена Рада Чорноморського економічного співробітництва, що складається із представників підприємницьких об'єднань і торговельних палат країн-членів організації.

Слід зазначити, що Україна бере участь в іншій міжнародній економічній організації субрегіонального характеру - Співдружності Незалежних Держав (СНД), що заснована в 1991 р. Країни-члени СНД у 1993 р. підписали Угоду про створення економічного союзу, що передбачає: вільний рух товарів, послуг, капіталів і робочої сили; здійснення погодженої політики в таких сферах, як грошово-кредитні відносини, бюджети, ціни й оподаткування, валютні питання й митні збори; заохочення вільного підприємництва й інвестицій; підтримка виробничої кооперації й налагодження прямих зв'язків між підприємствами й галузями; узгодження господарського законодавства.

У 1995 р. були укладені угоди про митний союз між Республікою Білорусь, Республікою Казахстан і Російською Федерацією, де сторони зобов'язалися: забезпечувати національний режим для діяльності суб'єктів господарювання держав-учасниць на своїх територіях; сприяти розвитку прямих економічних зв'язків між суб'єктами господарювання, виробничої кооперації; надавати допомогу в створенні спільних підприємств, транснаціональних виробничих об'єднань, мережі комерційних і фінансово-кредитних установ і організацій; координувати свою інвестиційну політику, включаючи залучення іноземних інвестицій і кредитів у сферах, які становлять взаємний інтерес, здійснювати загальні капіталовкладення, у тому числі на компенсаційній основі.

У 1996 р. Білорусь, Казахстан, Киргизстан і Російська Федерація підписали документ про поглиблення співробітництва (угода про наміри) в економічній, науковій, освітній, культурній та соціальній сферах, націлений на створення «Співдружності об'єднаних держав». Також був підписаний Договір про створення Співтовариства Білорусі та Російської Федерації, яким передбачено об'єднання матеріального й інтелектуального потенціалів обох країн і створення рівних умов для підвищення життєвого рівня народу й духовного розвитку особи. Україна не бере участі ні в угоді про митний союз, ні в угоді про наміри, ні у Договорі про Співтовариство.

Таблиця 1 - Зовнішньоторговельний баланс України [12]

Роки	Номінальний ВВП за рік	Експорт товарів та послуг			Імпорт товарів та послуг			Сальдо (експорт – імпорт)	
		млн. грн.	млн. грн.	% ВВП	млн. грн.	% ВВП	млн. грн.	% ВВП	
<b>2005</b>	441452	227252	51,5%	-223555	-50,6%	+3697	+0,8%		
<b>2006</b>	544153	253707	46,6%	-269200	-49,5%	-15493	-2,8%		
<b>2007</b>	720731	323205	44,8%	-364373	-50,6%	-41168	-5,7%		
<b>2008</b>	948056	444859	46,9%	-520588	-54,9%	-75729	-8,0%		
<b>2009</b>	913345	423564	46,4%	-438860	-48,0%	-15296	-1,7%		
<b>2010</b>	1082569	549365	50,7%	-580944	-53,7%	-31579	-2,9%		
<b>2011</b>	1316600	707953	53,8%	-779028	-59,2%	-71075	-5,4%		
<b>2012</b>	1408889	717347	50,9%	-835394	-59,3%	-118047	-8,4%		

Участь у різних формах регіонального співробітництва в Європі, у тому числі в субрегіональних союзах довгочасного або короткострокового характеру, а особливо в причорноморській інтеграції, не суперечить економічним інтересам України. Проблема полягає в пошуку відповідних механізмів впливу та просування й захисту українських інтересів у світовому економічному просторі, у тому числі на рівні регіональних економічних союзів. При вирішенні питань налагодження співпраці та зміцнення партнерства виникає ще одна складна проблема, суть якої в тому, що кожен уряд має своє розуміння національних інтересів, які відстоює, крім того, необхідне добровільне делегування частини суверенітету наднаціональним структурам. Міждержавні союзи ведуть до деякого припустимого зменшення економічного суверенітету країн, що інтегруються, оскільки кожній країні необхідно враховувати не тільки власні, але і партнерські інтереси, і, відповідно, потрібно вести пошук компромісів.

**ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ  
ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

У Програмі економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» зазначається, що успішній інтеграції України у світовий економічний простір перешкоджають такі проблеми, як: відсутність системного підходу до міжнародної інтеграції та співпраці; недостатній рівень доступу українських товарів і послуг до зовнішніх ринків; низька диверсифікованість українського експорту; низька ефективність підготовки до інтеграції України в ЄС; недостатнє використання потенціалу торгово-економічного співробітництва з країнами СНД, іншими перспективними торговельними партнерами й регіональними інтеграційними об'єднаннями; низька ефективність залучення й використання зовнішньої допомоги.

Сьогодні для України особливо актуальним є питання розвитку експортного потенціалу та пошуку власних джерел для виробництва імпортованих субститутів з метою зниження зовнішньої залежності складової імпорту. В Україні хоча і зростають загальні обсяги експортно-імпортованих операцій, проте імпорт в останні роки випереджає експорт (табл.1). Сальдо зовнішньоторговельного балансу досягло -8% ВВП у 2008 р. та -8,4% ВВП у 2012р.

Таким чином, слід приділити увагу проблемам зовнішньої торгівлі України у зв'язку з інтеграцією України в міжнародні об'єднання та проаналізувати, з якими країнами найбільше торгує Україна. Зовнішньоторговельні операції Україна здійснювала з партнерами з 180 країн світу. Аналіз географічної структури зовнішньої торгівлі України товарами (табл. 2) показує, що найбільш вагомим партнером за обсягами як експорту, так і імпорту для України є країни СНД, друге місце займає Європейські країни.

Таблиця 2 - Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2012р.

	Експорт			Імпорт			Сальдо тис. дол. США.
	тис. дол. США.	питома вага, %	у % до 2011р.	тис. дол. США.	питома вага, %	у % до 2011р.	
<b>Всього</b>	68809810,6	100,0	100,6	84658059,9	100,0	102,5	-15848249,3
<b>Країни СНД</b>	25302631,2	36,8	96,7	34452564,8	40,1	92,6	-9149933,6
<b>Європа</b>	17423972,2	25,3	94,5	27556004,8	32,5	101,8	-10132032,6
<b>Азія</b>	17676848,4	25,9	99,7	17132686,4	20,2	129,0	544162,0
<b>Африка</b>	5638236,7	8,2	168,6	851312,1	1,0	90,5	4786924,6
<b>Америка</b>	2607330,3	3,4	102,2	4453203,8	5,8	113,8	-1845873,5
<b>Австралія і Океанія</b>	50915,1	0,1	171,0	195680,0	0,2	100,9	-144764,9
<b>Інші</b>	109876,7	0,3	99,3	16607,9	0,2	1141,7	93268,8

(розраховано за даними [13])

За 2012 р. обсяги експортних поставок товарів до країн СНД склали 36,8% від загального обсягу експорту, у країни Європи – 25,3%, Азії – 25,9%, Африки – 8,2%, Америки – 3,4%, Австралії й Океанії – 0,1%. У 2012 р. порівняно з 2011 р. обсяги експорту товарів до країн СНД скоротилися на 3,3%, у країни Європи – на 5,5%, Азії – на 0,3%. Експорт товарів за цей період зріс до країн Африки на 68,6%, Америки – на 2,2%, Австралії й Океанії – 71,0%. Найбільші обсяги експорту товарів здійснювалися в Російську Федерацію – 25,6% загального обсягу експорту товарів з України, Туреччину - 5,4%, Італію – 4,9%, Єгипет – 4,2%, Польщу – 3,7%, Індію – 3,3%, Китай – 2,6%.

Імпорт із країн СНД склав 40,1% від загального обсягу, Європи – 32,5%, Азії – 20,2%, Америки – 5,8%, Африки – 1,0%, Америки – 5,3%, Австралії й Океанії – 0,2%. Найбільші обсяги імпорту в Україну здійснювалися Російською Федерацією – 32,4% від загального обсягу, Китаєм – 9,3%, Німеччиною – 8,0%, Білорусією – 6,0%, Польщею – 4,2%, США – 3,4% і Туреччиною – 2,3%. В порівнянні із 2011р. імпортовані поставки виросли з країн Європи на 1,8%, країн Азії – на 29,0%, країн Америки – на 13,8%. Поставки з Російської Федерації скоротилися на 5,9%.

Оскільки для того, щоб країні бути членом певної інтеграційної групи, потрібно відповідати певним вимогам щодо стандартів та якості товарів, то можна сказати, що економічна інтеграція є одним із факторів, що впливає на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі країни, а також на структуру економіки країни-члена інтеграційного об'єднання, на спеціалізацію цієї країни.

Сьогодні політична взаємодія між країнами теж є складною. Розглянемо індекси демократії.

Таблиця 3- Індекси демократії у 2011 р. (The Economist, 2011) [14].

Вірменія	Азербайджан	Білорусія	Грузія*	Казахстан	Киргизстан
4,09	3,15	-	4,74	3,24	5,64
Молдова	Таджикистан	Туркменістан**	Україна	Узбекистан	Росія
6,33	2,51	1,72	5,94	1,74	3,92

\* вийшла зі складу СНД

\*\* має статус асоційованого члена

За цим рейтингом можна зробити висновок про неоднорідність демократичного ладу в різних країнах. Порівняємо динаміку демократизації країн СНД у 2011 р. та у 2005 р. (табл. 4).

Таблиця 4- Індекси демократизації країн СНД у 2005 р. [15, С.306]

Вірменія	Азербайджан	Білорусія	Грузія*	Казахстан	Киргизстан
5,18	5,86	6,64	4,96	6,29	5,64
Молдова	Таджикистан	Туркменістан**	Україна	Узбекистан	Росія
5,07	5,79	6,93	4,50	6,43	5,61

Згідно цих рейтингів Україні вдалося втримати одне з найвищих місць серед країн СНД, але в рамках складної політичної ситуації у країні цей показник не повністю відбиває сучасний політичний стан країни. У таких умовах урядам різних країн складно домовлятися про довгострокові цілі та заходи.

Одним з аспектів досліджуваної проблеми є те, що сьогодні країни-члени СНД використовують власні валюти, що ускладнює розрахунки між ними. У 1993 р. був створений Міждержавний банк як провідний фінансовий інститут у СНД. Одним із його завдань є створення нової розрахунково-платіжної системи в межах СНД. Основними проблемами існуючої мережі є: різний режим ведення операцій (у реальному часі, клірингової операції та ін.); різні часові пояси функціонування платіжної системи; різні теоретичні засади існування систем. Усе це ускладнює господарську взаємодію між державами.

Також невирішеним є питання щодо валюти міжнародних розрахунків. За часів створення СНД головною валютою всіх країн був російський рубль. Але потім всі країни вийшли з зони функціонування рубля і створили свої власні валюти. Сьогодні усі розрахунки між країнами-членами СНД проводяться у таких валютах, як долар і євро, що не сприяє проведенню єдиної валютної політики в рамках СНД. Валюти країн-учасниць СНД не є повністю конвертованими, що не дозволяє отримувати максимальну вигоду від експортно-імпортованих операцій. Проведення єдиної валютної політики дозволить підвищення ступені конвертованості національних валют.

Актуальною залишається проблема неплатежів між господарським суб'єктами різних держав, неврегульованість грошових та фінансових відносин у законодавствах різних країн, великі зовнішні борги країн.

15 вересня 2004 р. прийнято «Концепцію співпраці та координації діяльності у валютній сфері», яку підписали Вірменія, Білорусія, Киргизія, Молдова (з поправками), Таджикистан [14, С.206]. Це є першим кроком для вирішення складної ситуації, що склалася у цьому валютному просторі. Країни бачать вихід у вільному використанні всіх (а не однієї) валют країн-учасниць на території Співдружності, що дозволить налагодити економічні, політичні, соціальні механізми проведення міжнародних розрахунків, і допоможуть краще інтегруватися в світове господарство. Україна не приєдналася до цього документу, хоча співробітництво у валютній сфері є дуже важливим для розвитку

## **ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

ї економіки.

Можна стверджувати, що Україна, сповідаючи принципи багатовекторності та позаблоковості намагалася стверджувати себе на світовій арені шляхом балансування між різними геополітичними силами, переймаючись скоріше питанням власного виживання, аніж стратегічного розвитку [6, С. 6].

Сьогодні для подолання наслідків глобальної економічної кризи, для розвитку господарського життя країн-членів ЧЕС актуальним та перспективним напрямом міжурядової взаємодії є економічна співпраця. Вважаємо, що поглиблення взаємодії між Україною та країнами Чорноморської економічної співдружності повинно проходити у наступних напрямках:

1. Зміцнення співробітництва для зменшення негативних наслідків фінансово-економічної кризи, координації політики й політичного діалогу, що стосуються міжнародних економічних і фінансових питань. Україна може використати основну перевагу, що дає економічна інтеграція – стабілізацію української економіки у поєднанні з економіками інших держав. Для поглиблення інтеграційних процесів необхідно:

- створити міждержавні інтеграційні фонди;
- об'єднати інституціональні структури, що будуть розробляти концепцію інтеграції;
- стимулювати підприємства та організації для більш активних господарських зв'язків з країнами;
- розробити єдину концепцію економічної політики.

2. Зміцнення співробітництва країн в енергетичній області, у тому числі між виробниками й споживачами енергії й державами транзиту, у зусиллях по забезпеченню стабільності й стійкості. При світовому зростанні цін на сировину та енергоносії, українська економіка є нестабільною. Саме тому у галузі енергетики Україні важливо удосконалення управління її енергетичною безпекою:

- не втратити можливість бути транспортувальником газу з Росії до країн Європи;
- модернізувати свій нафтогазовий комплекс;
- сприяти співробітництву у сфері розвідки та експлуатації нових родовищ нафти та газу;
- підтримка міжнародного співробітництва в сфері підвищення енергоефективності, підтримка диверсифікованості енергетичних ресурсів і пропозицій енергоносіїв, включаючи поновлювану енергію, забезпечення безпеки маршрутів транзиту енергоносіїв, створення нової енергетичної інфраструктури й спрямування інвестицій в енергетику.

3. Формування фінансово-економічної архітектури на принципах демократичності і прозорості прийняття та виконання рішень у міжнародних фінансових організаціях; а також сумісності діяльності ефективних національних інститутів регулювання й міжнародних органів, що встановлюють стандарти. Розробити стратегію забезпечення фінансових ресурсів для проектів ЧЕС; вести співробітництво із Чорноморським банком торгівлі й розвитку; розробити адекватні механізми взаємодії та координації держав-учасниць в області боротьби з організованою злочинністю в банківській і фінансовій сферах, включаючи відмивання грошей.

4. Поліпшення міжнародної торгівлі й інвестиційного клімату; збереження стабільності системи багатобічної торгівлі.

5. Протидія зміні клімату з опорою на принципи загальної, але диференційованої відповідальності з урахуванням необхідності комбінації заходів щодо захисту клімату із кроками за рішенням завдань соціально-економічного розвитку країн.

6. Розвиток співробітництва між країнами у соціально важливих областях, взаємодії під час надзвичайних ситуацій, зміцнення зусиль щодо зменшення небезпеки стихійних лих. Покращення справ в цій сфері буде сприяти оздоровленню ділової кон'юнктури та більш тісним господарським зв'язкам між країнами.

7. Просування співробітництва між країнами у галузі науки й освіти, у тому числі з метою проведення фундаментальних досліджень і розробки сучасних технологій. Також важливим є культурний обмін України з країнами ЧЕС, співпраця в галузі науки, освіти, спорту, інноваційних технологій.

**Висновки та перспективи подальших розробок.** Об'єктивною засадою для інтеграції України в світове господарство є її економічний потенціал. Актуальність питання інтеграційної політики України підтримується дискусіями щодо подальшого європейського (євроатлантичного) або східного вектору розвитку країни. Кожен з цих напрямів має свої переваги та недоліки, проте Україні потрібно обирати майбутню стратегію. Для вирішення проблем інтеграції України потрібно визначення позиції України щодо вектору зовнішньої політики, певна координація зовнішньоекономічної політики.

Як один із численних векторів зовнішньої політики України виступає Організація Чорноморського економічного співробітництва, в якій Україна є рівноправним членом серед учасників цієї організації, який не зазнає тиску більш розвинених держав. Ця організація є найбільш прийнятною для становлення на міжнародній арені, і на сьогоднішній день, є найбільш перспективною й актуальною для України.

Україна має великі перспективи щодо господарської взаємодії та подальшого розширення співробітництва з країнами ЧЕС для стабілізування економіки країни та її розвитку в напрямку формування інноваційної моделі економічного розвитку України. Для поглиблення міжнародної інтеграції та співпраці України необхідно проведення цілісної і збалансованої зовнішньоекономічної політики з метою поліпшення умов торгівлі на зовнішніх ринках для вітчизняних виробників, а також підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості економіки України.

**СПИСОК ДЖЕРЕЛ:**

1. Ганущак-Єфіменко Л.М. Економічна інтеграція як основа розвитку підприємств малого і середнього бізнесу / Л.М. Ганущак-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. - № 3 (141). – С.70-77.

2. Грищенко І.М. Ретроспективний аналіз впливу вступу України до СОТ на ринок продукції легкої промисловості / І.М. Грищенко, Ю.В. Гончаров // Актуальні проблеми економіки. – 2013. - № 1 (139). – С. 58-70.

3. Дедаєва Л.М. Сучасні тенденції розвитку експортного потенціалу України / Л.М. Дедаєва // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2012. - № 2. – С. 171-175.

4. Короткова Д.О. Становлення світової регулятивної системи в контексті глобалізації / Д.О.Короткова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. - № 4 (142). – С. 47-51.

5. Онищенко В.П. Україна на роздоріжжі інтеграції / В.П. Онищенко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2012. - № 5. – С. 5-12.

6. Пенська І.О. Багатовекторність інтеграційного розвитку України / І. Пенська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2012. - № 3. – С.6-10.

7. Резнікова Н.В. Теоретико-методологічні засади визначення категорії економічної залежності в умовах двополярного зонування світової економіки / Н.В. Резнікова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2012. - № 4. – С. 38-42.

8. Саттарова С. Формирование национальной экономики / С.Саттарова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. - № 2 (140). – С. 331-342.

9. Смирнов І.Г. Соціальні виклики глобалізації: український контекст / І.Г. Смирнов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2012. - № 1. – С.61-70.

10. Чугасенко Ю.О. Економічна дипломатія в системі управління зовнішньоекономічною діяльністю держави / Ю.О.Чугасенко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. - № 3 (141). – С. 59-69.

11. Хвесик М.А. Управление развитием национальной экономики в контексте действия глобальных процессов / М.А. Хвесик / Экономика Украины. – 2013. - № 3 (608). – С. 4-16.

12. Експорт и импорт Украины [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp.php>

13. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ukrexport.gov.ua/tus/economy/trade/7054.html>

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ  
ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

14. The Economist Intelligence Unit's index of democracy [Электронный ресурс] - Режим доступа: [http://www.economist.com/media/pdf/democracy\\_index\\_2007\\_v3.pdf](http://www.economist.com/media/pdf/democracy_index_2007_v3.pdf)
15. Либман А.М., Хейфец Б.А. Экспансия российского капитала в страны СНГ. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 367 с.

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РОССИИ**

**Кирсанов С.А.**, к.э.н., доцент, зав.кафедрой государственного и муниципального управления Санкт-Петербургского института гуманитарного образования

**Сафонов Е.Н.**, д.э.н., профессор, директор филиала Российского государственного гуманитарного университета в Домодедово

**Кірсанов С.А., Сафонов Є.М. Сучасні тенденції розвитку державно-приватного партнерства в Росії.**

Державно-приватне партнерство (ДПП), як форма співпраці органів державної та муніципальної влади з бізнесом, в Росії є досить новим і ще не до кінця сформованим фактором соціально-економічного розвитку країни. В даний час в Росії існує безліч проблем, що стоять на шляху розвитку державно-приватного партнерства та його застосування як одного з ефективних механізмів підвищення соціально-економічного розвитку країни. Однак ДПП має великий потенціал з урахуванням постійного вдосконалення законодавства Федерації і її суб'єктів, а також створення незалежної організації, що регулює всі аспекти діяльності з реалізації проектів державно-приватного партнерства та інших. У зв'язку з недостатнім розвитком сфери державно-приватного партнерства в Росії, зараз в країні спостерігається брак кваліфікованих кадрів, а також досвіду роботи в сфері ДПП. Потреба в ДПП з боку державних органів часто носить декларативний характер: з боку держави відсутні компетентні та відповідальні чиновники, які могли б розуміти закони функціонування приватного бізнесу і його проблеми. Тому необхідно інтенсифікувати підготовку кваліфікованих кадрів у галузі державно-приватного партнерства.

Активізація використання механізмів ДПП вимагає до кінця опрацювати всі правові аспекти реалізації проектів даного типу. Назріла нагальна потреба у визначенні змісту правових дефініцій, умов участі фінансових інститутів та інших правових, інституційних та фінансових питань, на основі вивчення міжнародного досвіду і кращої практики проектів ДПП. Для того, щоб зробити проекти ДПП природним явищем в житті суспільства, вимагається готовність до співпраці і держави, і бізнесу. Російській Федерації необхідно скористатися об'єднаним досвідом зарубіжних країн, збільшити кількість можливих форм реалізації проектів державно-приватного партнерства.

**Ключові слова:** державно-приватне партнерство, концесії, державні органи, приватний сектор, концесійне законодавство, ефективність фінансування

**Кирсанов С.А., Сафонов Е.Н. Современные тенденции развития государственно-частного партнерства в России**

Государственно-частное партнерство (ГЧП), как форма сотрудничества органов государственной и муниципальной власти с бизнесом, в России является достаточно новым и еще не до конца сформировавшимся фактором социально-экономического развития страны. В настоящее время в России существует множество проблем, стоящих на пути развития государственно-частного партнерства и его применения как одного из эффективных механизмов повышения социально-экономического развития страны. Однако ГЧП имеет большой потенциал с учетом постоянного совершенствования законодательства Федерации и её субъектов, а также создания независимой организации, регулирующей все аспекты деятельности по реализации проектов государственно-частного партнерства и других. В связи с недостаточным развитием сферы государственно-частного партнерства в России, сейчас в стране наблюдается недостаток квалифицированных кадров, а также опыта работы в сфере ГЧП. Потребность в ГЧП со стороны государственных органов часто носит декларативный характер: на стороне государства отсутствуют компетентные и ответственные чиновники, которые могли бы понимать законы функционирования частного бизнеса и его проблемы. Поэтому необходимо интенсифицировать подготовку квалифицированных кадров в области государственно-частного партнерства.

Активизация использования механизмов ГЧП требует до конца проработать все правовые аспекты реализации проектов данного типа. Назрела актуальная потребность в определении содержания правовых дефиниций, условий участия финансовых институтов и других правовых, институциональных и финансовых вопросов, на основе изучения международного опыта и лучшей практики проектов ГЧП. Для того, чтобы сделать проекты ГЧП естественным явлением в жизни общества, требуется готовность к сотрудничеству и государства, и бизнеса. Российской Федерации необходимо воспользоваться объединенным опытом зарубежных стран, увеличить количество возможных форм реализации проектов государственно-частного партнерства.

**Ключевые слова:** государственно-частное партнерство, концессии, государственные органы, частный сектор, концессионное законодательство, эффективность финансирования

**Kirsanov S., Safonov E. Modern trends in the development of public-private partnership in Russia.**

Public-private partnerships (PPP) as a form of cooperation of state and municipal authorities and business in Russia is relatively new and not yet fully-fledged factor for socio-economic development of the country. Currently in Russia there are many challenges to the development of public-private partnership, and its use as one of the most effective mechanisms to improve the socio-economic development of the country. However, the PPP has great potential, given the constant improvement of the legislation Federation and its members, as well as the creation of an independent organization that regulates all aspects of the implementation of public-private partnerships and others. Due to the insufficient development of the scope of public-private partnerships in Russia, now the country is experiencing a shortage of qualified personnel, as well as experience in the field of PPP. The need for PPPs by public authorities often is declarative in nature: on the side of the state there are no competent and responsible officials, who could understand the laws of the functioning of the private sector and its problems. Therefore it is necessary to intensify the training of skilled personnel in the field of public-private partnerships.

Increased use of PPPs requires the end to work out all the legal aspects of the implementation of projects of this type. There is an urgent need to identify the actual content of legal definitions, conditions of participation of financial institutions and other legal, institutional and financial issues on the basis of international experience and best practice of PPP projects. In order to make PPP projects a natural occurrence in the life of society, requires a willingness to cooperate with the state and business. The Russian Federation to take advantage of the combined experience of foreign countries, to increase the number of possible forms of implementation of public-private partnerships.

**Keywords:** public-private partnerships, concessions, public bodies, private sector, the concession law, the effectiveness of funding

Развитие сферы государственно-частного партнерства (ГЧП) в Российской Федерации набирает все большие обороты. Основной целью применения ГЧП для органов власти является создание эффективной системы производства общественных благ и услуг, а не традиционное финансирование инвестиционных потребностей. Частный сектор получает доходный, обычно долгосрочный бизнес. Участие государства должно способствовать развитию проекта и обеспечивать снижение рисков. Однако в России еще не сформировалось понятие того, что механизмы ГЧП могут служить движущей силой в формировании благоприятной социально-экономической среды. Государство не готово в полной мере сотрудничать с частным сектором, наблюдается недоверие партнеров друг к другу. Все это препятствует созданию эффективной системы партнерства, которая может служить созданию комфортных условий ведения бизнеса, а также решению социально-значимых проблем.

Сферой действия ГЧП является общественная инфраструктура, которая включает в себя совокупность сооружений, зданий, оборудования, систем и служб, необходимых для функционирования отраслей материального производства и обеспечения условий жизнедеятельности общества (вода, тепло, обращение с твердыми бытовыми отходами, образование, здравоохранение, транспорт,